

TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİNDE ERKEN İSLÂM DEVRİNE AİT KİTABELER

CAN KERAMETLİ

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Şefi

İslâmî çevrede hat veya yazı san'atı erken devrelerden itibaren, resmin yerini doldurmak üzere, rağbet görmüştür. Emevîler devri ile Abbasîlerde küfî yazı köşeli hendesî üslûpta ve helezonî harfli olmak üzere iki esas şekilde gelişmiştir (resim 1, 2, 3). Muhtemelen Mezopotamya'nın Kûfe şehrinde ilk olarak kullanılmağa başlandığı kabul edilen küfî yazı VII. yüzyıldan itibaren *Kur'an* nüshalarında ve taş kitabelerde görülmektedir. Küfî yazı beş yüz yıllık bir zaman süresince değişik kültür merkezlerinde özel nitelikler kazanarak gelişmiştir. Böylelikle Şam (r. 6), Halep (r. 9), Diyarbakır (r. 11) v. b. gibi merkezlerde gelişen küfî yazı biçimlerini ayırdetmek mümkündür.

Bu yazı nevelerinin en eski örneklerinden olmak üzere Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde zengin bir kolleksiyon bulunmaktadır. Bunları teşkil eden örnekler toprak ve kök boyalarla parşömen üzerine yazılmış *Kur'an*'lar ve konumuzu teşkil eden taş oyma tekniğindeki kitabelerdir. Bunlar Müzenin kuruluş yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif güney bölgelerinden getirilmiş ve bugün ekseriyeti bütün olarak ve az yıpranmış durumda teşhire çıkarılmıştır. Bu yazımıza malzeme olarak seçilen örnekler bilhassa aidiyetleri belli olanlarla tarih ihtiva edenlerdir. Çoğunun kaynak yeri Filistin'de Kudüs ve civarındaki şehirler, Mısır'da Fustât (Eski Kahire), Kuzey Suriye, Halep, Sam ve Diyarbakır'dır. En eskileri Emevî devrine rastlar (resim 1, 2). Bunları takip eden ve Abbasîler devrine ait olanlar ise, genellikle mezar kitabeleridir (resim 3, 4, 5, 6, 7, 8).

Şam, Halep ve Diyarbakır'dan gelmiş olanlar, bu çevrenin Selçuklular zamanı Türk hükümdarlığına ait olup muhtemelen milâdî XI. -XII. yüzyıllarda dinî yapılarda kullanılmış dinî ibareli kitabelerdir. Bunlar yazının epigrafik nitelikler gösteren gelişmesi bakımından müstesna bir

değer taşır ve bilhassa paleografik nitelikleri ile üslûp tahlilleri için ilgi çeker. Ayrıca hatıraları ayakta duran tarihî olayların cereyan ettiği ve halkın dinî geleneklerinin canlı durduğu yerlerden getirilişlerinin de önemi vardır. Tarihle veya isimle devirleri belirtilmemiş olanları benzerleri ile yapılan mukayeseler değerlendirebilir. Böylelikle I./VII. yüzyıldan itibaren VI./XII. yüz yıla kadar taş kitabeler üzerinde kûfi yazının üslûp gelişmesinin epigrafik değeri tespit edilmiş olur. Bunların epigrafi bakımından değerlendirilmesini kendi bilginlerine bırakarak kitabeleri tarih sırasına göre tanıtalım.

1 Mesafe taşı.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, envanter nr. 2511.

0.40 × 0.30 m. eb'adındadır. Üst kısmı kırık ve eksik olan kûfi hatlı kitabenin alttan yedi satırlık kısmı mevcuttur. Bu mesafe taşı Emevî Halifesi 'Abd al-Malik b. Marvân (hilâfet müddeti 686–705)'ın emrile Şam–Küdüs yoluna dikilmiştir. 1884 yılında Filistin'de kadim bir şehir olan Yariho'da bulunmuş ve müzeye Kudüs'ten intikal etmiştir¹ (resim 1).

2 Kûfi kitabe

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2517.

1.12 × 1.09. m. eb'adında koyu renkli taştandır. Kûfi yazı ile altı satır hâlinde derin oymadır. Mescit ve imaretlere islâm olmyanların girmelerini yasaklayan bir kitabedir. Müzeye 1898 yılında Kudüs'ten gelmiştir. Emevîler devrine, VII. yüzyılda aittir (resim 2).

3 Cami kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2512.

9,47 × 0.45. eb'adındadır. Abbasî Halifesi al-Mahdî'nin emri ile 155 (772) yılında bir minare ile bir caminin inşa edildiğine dair kitabedir. Mermer üzerine kûfi yazı ile oyulmuş onbir satır hâlinindedir. Kıvrım dallı palmet motifli kenar tezyinatı kabartma süsleme özelliğindedir. Filistin'de Askalon şehrinde bulunmuş ve müzeye 1884 yılında Kudüs'ten intikal etmiştir (resim 3).

4 Mezar kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2527.

0,47 × 0.44. m. eb'adında mermerdendir. On iki satırlık kûfi yazı ile

¹ Krş. Clermont-Ganneau, *Journal Asiatique*, 1887; Max Van Berchem, *Corpus des Inscriptions Arabes*, Kudüs, Kahire 1922, I, 17–29.

süslemeleri oymadır. Kenar tezyinatı kesik kıvrım dallı olup, üst kısmında karşılıklı vazedilmiş iki rumî motiften müteşekkil bir terkip ihtiva etmektedir.

Kitabe Muḥammad b. ʿAbdarrahmān namına olup, 208 (823) tarihlidir. Müzeye 1909 yılında Fustat (Eski Kahire) 'tan getirilmiştir. Abbasîler devrine aittir (resim 4).

5 Kitabe

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2522.

0,80 × 0,42. m. eb'adında koyu renkli mermerdendir. Onyediy satırlık kûfî yazısı belirli şekilde hendesî nitelik göstermektedir. Harflerin arasındaki boşluklar derin oyma olup, vazı kabartma halindedir. Aidiyet adı okunamamıştır. 252 (866) tarihlidir. Abbasîler devrine aittir. Müzeye 1909 yılında Fustat'tan gelmiştir (resim 5).

6 Mezar kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env., nr. 2521.

0,52 × 0,36. m. eb'adında mermerdir. Kûfî yazı ile dört satırdır. Satırların arası düz hatlarla sınırlanmıştır. İri kûfî harfler süsleme özelliği gösterir. Şam üslûbu kûfîsi ile Muḥammad ʿAbdarrahmān adına ithaf edilmiştir. Müzeye 1903 yılında Halep'ten getirilmiştir. III./IX. yüzyıl, Abbasî devrine aittir (resim 6 ve krş. nr. 4).

7 Mezar kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2525.

0,55 × 0,37 m. eb'adında mermerden kadın mezartaşıdır. Mezarın ait olduğu şahsın adı okunamamıştır, Oniki satırlık oyma yazılıdır. Kenar tezyinatı kırık helezonî hatlı olup, 245 (859) tarihlidir. Müzeye 1909 yılında Fustat'tan getirilmiştir (Resim 7).

8 Mezar kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2523.

0,73 × 0,41 m. eb'adında mermerdendir. Oyma kûfî yazı ile ondört satırlıktır. ʿAli b. Muḥammad adına olup, 228 (911) tarihlidir. Abbasîler devrine aittir. Müzeye 1909 yılında Fustat'tan getirilmiştir (resim 8).

9 Mezar kitabesi

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2520.

0,91 × 0,60 m. eb'adında mermerdendir. Ortada sekiz satır hâlinde kûfî kitabe, ayrıca kûfî yazılı bir kenar süsü ile sınırlanmıştır. Harfler

oldukça kabarık kabartmadır. Halep kûfisi üslûbundadır. Yazıları sınırlıyan iç ve dış çerçeveler oyma hendesî süslemelidir. Müzeye 1901 yılında Halep'ten getirilmiştir. V./XI. yüzyıl, Selçuklular devrine aittir (resim 9).

10 Kitabe

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2531.

0.86,5 × 0.56 m. eb'adında koyu renkli sert taştandır. Kûfi kitabeler üçgen ve kemerli süslerle sınırlanmıştır. Üst kısmında süs mahiyetinde kesişen düz hatlarla belirtilmiş üç alınlık vardır. Müzede bu biçim kitabelerin bir kaç örneği daha vardır. Bunların hepsi Diyarbakır'dan gelmiş olup, Selçuklular devrine aittir. V. — VI./XI.—XI. yüzyıllara ait olan bu kitabelerde Kur'an âyetleri yazılıdır. Bu kitabede üç kemer içindeki kûfi yazı üç kısa satırlıdır. Alınlıkların altında düz bir kûfi hat vardır. Süs kemerleri ayrıca oyulmuş noktalarla Selçuk tarzında süslenmiş olup, devrin mâdenî eşyası ile benzerlik gösterir. Müzeye 1911 yılında Diyarbakır'dan getirilmiştir (resim 10).

11 Kitabe

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2510.

0.90 × 0.53 m. eb'adında koyu kalker taşındandır. Üç satırlık kûfi kitabe *Kur'an*, II. sûrenin 256. âyetidir. V.—VI. / —XI. XII. yüzyıl Selçuklular devri Diyarbakır kûfisi üslûbundadır. Harfler ve süs unsurları geniş kabartmalar hâlinindedir. Kuvvetle üslûplaştırılmış hendesî satırların 2. si, 3. 'sünden düz bir hatla ayrılmış ve belirtilmiştir. Müzede diğer benzer örnekleri de bulunan bu kitabe 1893 yılında Diyarbakır'dan gelmiştir. XI. — XII. yüzyıl Selçuklular devrine âittir (resim 11).

12 Kitabe

Türk ve İslâm Eserleri Müz., env. nr. 2509.

0.90 × 0.53 eb'adında koyu kalker taşındandır. *Kur'an* dan üç satır kûfi kitabe olup, Selçuklular devri Diyarbakır üslûbundadır. Hendesî şekildeki harfler tezyinî özelliktedir. Müzeye 1893 yılında Diyarbakır'dan gelmiştir. XI. — XII. Selçuklar devrine (XI. — XIII. yüz yılı) âittir (resim 12).